

CZY „LALKA” BOLESŁAWA PRUSA MOŻE ZASTĄPIĆ SŁOWNIK SPECJALISTYCZNY? – DYLEMATY TŁUMACZA W PROCESIE PRZEKŁADU UWIERZYTELNIONEGO ROSYJSKICH DOKUMENTÓW NOTARIALNYCH SPRZED 1917 R.

MAGDALENA MAJCHRZYK

ul. Karczevska 26/20

05-400 Otwock

[magdalena.majchrzyk@gmail.com](mailto:magdalenamajchrzyk@gmail.com)

Abstrakt: W procesie przekładu rosyjskojęzycznych dokumentów archiwalnych napotykamy szereg trudności technicznych i merytorycznych, wynikający zarówno ze stanu dokumentu jak i wątpliwości terminologicznych. W artykule przywołano podstawowe pojęcia prawne, niewystępujące we współczesnym obrocie prawnym, pomocne w przypadku tego rodzaju dokumentów. Przedstawiono także krótki rys historyczny, dotyczący zasad tworzenia dokumentów notarialnych, powstałych na ziemiach polskich w czasach zaboru rosyjskiego. Podjęto próbę tłumaczenia najczęściej pojawiających się w nich zwrotów i sformułowań, podano szereg przykładów, pochodzących z autentycznych dokumentów archiwalnych datowanych na II połowę XIX wieku. Na końcu podjęto próbę krótkiego odniesienia się do roli dziewiętnastowiecznej beletrystyki, jako źródła słownictwa i cennej wiedzy realioznawczej, niezbędnej w procesie tłumaczenia dokumentów historycznych.

Słowa klucze: akty notarialne, tłumaczenie dokumentów archiwalnych, język rosyjski sprzed 1917 r., teksty historyczne z XIX wieku.

Rosyjskojęzyczne dokumenty archiwalne stanowią dla tłumacza duże wyzwanie. Rzetelne wykonanie ich przekładu wiąże się niejednokrotnie z koniecznością poświęcenia dużego nakładu pracy i posiadaniem wiedzy realoznawczej, dotyczącej życia codziennego minionych wieków. Jednocześnie jednak obcowanie z dokumentami historycznymi stanowi niebywałą okazję do doskonalenia umiejętności językowych i przekładowych.

Dla tłumaczy przysięgłych języka rosyjskiego temat ów jest, wbrew pozorom, niezwykle aktualny. W wydziałach hipotecznych sądów coraz częściej sporządzane i wydawane są wypisy z archiwalnych ksiąg hipotecznych. Potomkowie właścicieli nieruchomości i gruntów, którzy często wskutek wojennej zawieruchy tracili dokumenty, potwierdzające ich prawo własności, na podstawie ksiąg hipotecznych próbują w postępowaniu sądowym odzyskać rodzinny majątek, posiadany kilka pokoleń wstecz. Często chodzi o atrakcyjne działki i budynki w prestiżowej lokalizacji dużych miast, a – co za tym idzie – o wysokie odszkodowania. Jest to okazja do szeregu nadużyć, stąd warto zapoznać się z podstawowymi zasadami sporządzania dokumentów archiwalnych, z przekładem których możemy mieć do czynienia w swojej praktyce.

W przypadku tłumaczenia tekstów tego rodzaju już na wstępie pojawia się szereg problemów. Wyróżnić możemy trudności natury merytorycznej, takie jak: 1) mocno ograniczony dostęp do terminologii specjalistycznej (brak odpowiednich słowników terminologicznych i ogólnodostępnych słowników dwujęzycznych)¹, 2) występowanie terminów prawnych, nieistniejących w dzisiejszym obrocie prawnym, co pokrótce zasygnalizujemy w dalszej części artykułu, 3) obecność archaizmów na poziomie leksykalnym, składniowym, fleksyjnym oraz – co nie mniej istotne – 4) dylematy związane z granicami procesu stylizacji przekładu.

W *Vademecum Tłumacza Przysięgłego* w punkcie 2.1.9., obok zasady stałego związku z kulturą języka źródłowego, znajdujemy zalecenie zachowania w języku docelowym cech typowych dla epoki:

¹ Warty polecenia i dostępny w antykwariatach jest *Dokładny słownik języka rosyjskiego i polskiego ułożony przez P. Dybrowskiego*, wydany w Warszawie w 1908 r. Część słowników dostępna jest także w wersji cyfrowej na rosyjskojęzycznych stronach internetowych bibliotek, np. <http://www.prlib.ru>.

„Cechy tekstu typowe dla danej epoki to sfera nadzwyczaj trudna, ale dość często pojawiająca się w tekstach prawniczych. Chodzi bowiem o archaizmy – co za tym idzie – umiejętność posługiwania się językiem archaicznym. Oddanie stylu języka danej epoki jest sztuką wymagającą specjalnych studiów i „intuicyjnie” może tego dokonać czasem co najwyżej uzdolniony rodowity znawca języka. Stąd zalecenia ‘zachowania w języku docelowym cech typowych dla epoki’ jest uwarunkowane umiejętnościami tłumacza”.

Kluczową kwestią wydają się być w tym przypadku potrzeby odbiorcy. W przypadku tłumaczenia aktów notarialnych na potrzeby postępowań sądowych dominującą powinna być funkcja informacyjna, a nie poznawcza, aby otrzymany przekład był jak najbardziej komunikatywny.

Przeszkodę w dokonywaniu przekładu dokumentów archiwalnych mogą stanowić także trudności natury technicznej, wynikające z ich stanu. Dokument może być częściowo lub w dużej mierze nieczytelny ze względu na ślady użytkowania, wyblakły atrament, zagniecenia, przetarcia, zabrudzenia oraz ze względu na charakter pisma odręcznego. Częstość zjawiskiem jest ponadto występowanie licznych błędów językowych, niekonsekwencji w zapisie w j. rosyjskim polskich imion, patronimików, nazwisk, nazw miejscowości, itp. Największych problemów może jednak początkowo przysporzyć ortografia sprzed reformy języka rosyjskiego 1917 roku².

² Warto w tym miejscu przypomnieć najważniejsze wprowadzone przez nią zmiany: usunięcie 4 liter alfabetu: І і (и десятеричное), V v (ижица) – dla oddania dźwięku „i”; Ѡ ѡ (ѡита) – dla oddania dźwięku „f”; Ѣ ѣ (ять) – dla oddania dźwięku „je”, usunięcie znaku twardego „Ъ”, występującego na końcu wyrazów oraz inne zmiany o pobocznym charakterze. Podstawowe zasady, pomocne przy przepisywaniu tekstów ze starej ortografii na nową: 1. Pisownia „і”: literę „і” pisało się tylko przed samogłoskami i przed „й”, np.: Россія, нотаріальный, жительствующіе, действующіе. Reguła ta nie dotyczyła słów złożonych, w których litera „и” należała do jednego słowa, a samogłoska do następnego, np.: пятиэтажный. Literę „і” pisano tylko przed spółgłoską jedynie w słowie „миръ”, oznaczającym świat, dla odróżnienia od słowa „миръ”, oznaczającego pokój (dotyczy to także słów pochodnych); 2. Literę „v” pisało się w słowach greckiego pochodzenia, np.: сѣмѡль. Litera to była jednak coraz rzadziej używana, praktycznie pisano ją tylko w słowie мѡро; 3. Pisownia „Ѣ ѣ”: literę „Ѣ ѣ” pisało się: a) jeżeli w celowniku albo w miejscowniku na końcu słowa słychać było „je”, dźwięk ten zawsze oddawany był przez „Ѣ”, np. въ Москѣѣ, по доброй волѣѣ, по его личной просьбѣѣ; b) w stopniu wyższym i najwyższym przymiotników pisze się „Ѣ” w zakończeniach -ѣѣ, -ѣйшіѣѣ, np.: яснѣѣ, скорѣѣ,

W niniejszym artykule zaprezentuję krótki rys historyczny oraz propozycję przekładu zwrotów, pojawiających się zwykle w dokumentach archiwalnych. Skupię się na dwóch najczęściej tłumaczonych rodzajach dokumentów: aktach notarialnych i wypisach z ksiąg hipotecznych³.

Od 1808 r. na mocy Ustawy o notariacie przy Sądach Pokoju działały kancelarie notariuszy publicznych. Ustawa ta, wraz z przepisami i instrukcjami hipotecznymi ogłoszonymi w latach późniejszych, regulowała działalność notariatu w Królestwie Polskim do 1876 r.

Rosyjska Ustawa o notariacie (*Положение о нотариальной части*) z 14 kwietnia 1866 r., obowiązująca na terenie Królestwa Polskiego od 1876 r., wprowadziła w Cesarstwie Rosyjskim (także na ziemiach, włączonych do niego w wyniku rozbiorów Polski) system notarialnej rejestracji praw do nieruchomości. Wszelkie transakcje dotyczące nieruchomości musiały być sporządzane w kancelariach (lub tzw. kantorach) notarialnych, istniejących przy sądach okręgowych, w stolicach guberni i ujezdów⁴, a następnie zatwierdzane i rejestrowane przez Starszych Notariuszy⁵, ustanowionych przy

свѣтлѣйшій, добрѣйшій; c) literę „ѣ” pisano zawsze w zakończeniach bezokoliczników, gdy występował w nich dźwięk „je”, np.: смотрѣть, сидѣть, a także w słowach pochodnych, np.: смотрѣвшій; 4. Pisownia znaku twardego „ѣ”: słowa nie mogły kończyć się na spółgłoskę (z wyjątkiem „й”), kończyły się samogłoską, literą „й”, „ѣ” lub „ѥ”. Jeżeli więc wyraz kończył się na spółgłoskę różną od „й”, należało dodać „ѣ”, np.: годѣ, актѣ, выпишѣ, реестрѣ (Stara ortografia rosyjska. Polska pomoc do projektów „Family search indexing”).

³ Ze względu na ograniczony zakres niniejszego tekstu, pomijam inną istotną grupę dokumentów archiwalnych, jaką stanowią odpisy z ksiąg metrykalnych i inne pomniejsze dokumenty o charakterze genealogicznym.

⁴ Ujezd (уезд) – w Cesarstwie Rosyjskim jednostka administracyjna niższego szczebla, czasem utożsamiana z powiatem. Po reformie administracyjnej w latach 20. XX wieku ujezdy zastąpione zostały rejonami, wcześniej podobną jednostką były dystrykty. Gubernia (губернія) – jednostka podziału administracyjnego wyższego szczebla w Rosji i krajach przez nią zajętych: w Finlandii i Polsce. Na gubernie podzielone zostały ziemie białoruskie, litewskie i ukraińskie przejęte przez Rosję w wyniku rozbiorów Polski. Od 1837 roku Królestwo Polskie zostało podzielone na 8 guberni (wcześniej składało się z 8 województw). Na czele guberni stał gubernator mianowany przez cara. Gubernie grupowały się w tzw. generał-gubernatorstwa – Królestwo Polskie np. tworzyło jako całość generał-gubernatorstwo warszawskie złożone z 10 guberni (Wikipedia. Królestwo Polskie (kongresowe)).

⁵ Utworzenie urzędów Starszych Notariuszy było etapem szeroko zakrojonej reformy sądownictwa w Rosji, rozpoczętej w 1864 r. przez cara Aleksandra II. Do podstawowych kompetencji Starszych Notariuszy należało zatwierdzanie umów dotyczących dóbr nieruchomości, wydawanie świadectw o nieruchomościach,

sądach okręgowych. Po zakończeniu danego roku kalendarzowego akty notarialne przesłano do właściwego urzędu Starszego Notariusza w celu ich zatwierdzenia i zarejestrowania nowego prawa do nieruchomości. Odmowa zatwierdzenia umowy unieważniała transakcję notarialną⁶.

Pierwsze wypisy aktów sporządzonych przez notariuszy w danym okręgu sądowym i przesłanych do zatwierdzenia gromadzone były w księgach aktów wieczystych (ros. крепостная книга), zakładanych co roku oddzielnie dla każdego powiatu (ujezdu) i miasta powiatowego. Natomiast w rejestrach wieczystych (ros. реестр крепостных дел), również prowadzonych oddzielnie dla każdego powiatu i miasta powiatowego, odnotowywano nazwę nieruchomości, adres, nazwisko właściciela oraz wszelkie zmiany i ograniczenia prawa własności.

Dopiero po zatwierdzeniu umowy notarialnej przez Starszego Notariusza, a w przypadku jego braku przez Sędziego Pokoju⁷, i wpisaniu tej decyzji do rejestru wieczystego strona zainteresowana otrzymywała jej wypis z formułą:

j. rosyjski	j. polski
Сия первая выпись слово в слово сходная с подлинником акта, внесена в крепостную книгу [spotykany wariant: <i>нотариальный реестр</i>] за ... год под № ... и выдана ... под числом составления акта.	Wypis ten jest zgodny słowo w słowo z aktem wniesionym do księgi aktów wieczystych, za ... rok, pod nr ... i wydany ... z datą sporządzenia aktu.

stanowiących zabezpieczenie transakcji finansowych oraz wydawanie odpisów i wypisów z ksiąg i akt złożonych w prowadzonym przez nich archiwum (Бегрцова 2005: 14).

⁶ Rosyjskie prawo cywilne przewidywało unieważnienie aktu w sprawach nieruchomości w dwóch wypadkach: 1. jeżeli strona zbywająca lub obciążająca prawo własności nie była właścicielem danego majątku; 2. jeżeli wykryto długi, nie wymienione w danej umowie (Афанасьева. 2014: 45).

⁷ Przykładowa formuła, zatwierdzająca akt notarialny z 1881 roku, gubernia warszawska: „1881 года февраля 24 дня. Настоящий акт согласно постановлению моему от сего числа и на основании 37 ст. Правил о применении к Варшавскому Судебному Округу Высочайше утвержденного 14 Апреля 1866 года положения о нотариальной части утверждается” (opracowanie własne).

Wypis aktu notarialnego, wraz z powyższą formułą, był dokumentem wiary publicznej i stanowił podstawę do dokonywania wszelkiego rodzaju czynności urzędowych związanych z daną nieruchomością⁸. Bez nadania powyższej formuły dokument był nieważny.

Należy podkreślić, że archiwalne akty notarialne są, podobnie jak tego rodzaju dokumenty współczesne, tekstami szablonowymi. Prześledzimy przykładowy z nich, aby ukazać najważniejsze różnice i rozwiać wątpliwości tłumaczeniowe. Przykładem posłuży nam wypis z ksiąg hipotecznych warszawskiego Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa, z 1913 r.

Kupujący nie uścił całej sumy w dniu zakupu, kupowana nieruchomość – warszawska kamienica, stanowiła zabezpieczenie hipoteczne posiadanego długu, stąd wypis nie pochodzi z księgi aktów wieczystych, a właśnie z ksiąg hipotecznych. Księgi te zawierały także tzw. wykaz/indeks hipoteczny z krótkim opisem nieruchomości pod względem jej położenia, wielkości i prawa własności. W księgach hipotecznych obowiązywała zasada pierwszeństwa – wierzyciel wpisany do księgi miał pierwszeństwo przed innymi wierzycielami, decydowała chronologia wpisów.

Wstęp do czynności notarialnej, informacje o stawających do aktu:

j. rosyjski	j. polski
Тысяча девятьсот тринадцатого года Мая шестнадцатого/двадцать девятого/ дня ⁹ , ко мне (Ф.И.О.), Нотариусу при Ипотечных Отделениях	Tysiąc dziewięćset trzynastego roku, dnia szesnastego/dwudziestego dziewiątego maja, przede mną [imię i nazwisko], Notariuszem przy Oddziałach Hipotecznych

⁸ W polskim prawie hipotecznym moc dokumentów wiary publicznej posiadały tylko oryginalne księgi hipoteczne, a wszelkie wypisy z nich służyły wyłącznie do celów informacyjnych. Co ciekawe, w Polsce kancelarie notarialne funkcjonowały na podstawie rosyjskiej ustawy notarialnej aż do 1933 r., kiedy to wprowadzone zostało nowe Prawo o notariacie.

⁹ Podwójne datowanie – pierwsza data wg kalendarza juliańskiego (starego porządku/starego stylu) druga wg kalendarza gregoriańskiego (nowego porządku/nowego stylu); obecna różnica to 13 dni, ale była ona co 100 lat korygowana. W latach 1800-1900 było to 12 dni, od 1900 r. – 13 dni. 14 lutego 1918 r. Rosja wprowadziła kalendarz gregoriański, ale pod zaborem rosyjskim dalej stosowano podwójne datowanie. Nazwy miesięcy zapisywane są zwykle wielką literą.

Варшавского Окружного Суда, в контору мою, находящуюся в здании того же Суда под № ..., в присутствии двух лично мне известных и все законом требуемые качества имеющих свидетелей¹⁰, обывателей [Ф.И.О. свидетелей], явились лично мне известные и к совершению актов законную правоспособность имеющие обыватели: 1. [Ф.И.О.], проживающий и законное местожительства избирающий в Варшаве, по улице Гржибовской № .. и 2. [имя], он же¹¹ [второе имя], Янов¹² [фамилия], проживающий и законное местожительства избирающий в Варшаве, по улице Зельной под № .., и совершили акт следующего содержания:	Warszawskiego Sądu Okręgowego, do mego kanтору, znajdującego się w mieście Warszawie w budynku tegoż Sądu pod numerem ... w obecności dwóch osobiście mi znanych i wszystkie prawem wymagane przymioty posiadających świadków, obywateli [imiona i nazwiska świadków] stawili się osobiście mi znani, i do dokonania czynności zdolność prawną posiadający/do działań prawnych zdolni, obywatele: [imię i nazwisko], zamieszkały i zamieszkanie prawne obierający w Warszawie przy ulicy Grzybowskiej nr .. i 2. [imię i drugie imię], dwojga imion Janów [nazwisko], zamieszkały i prawne miejsce zamieszkania obierający w Warszawie przy ulicy Zielnej, pod nr .. i dokonali aktu/zezнали акт o poniższej treści:
---	--

¹⁰ Zazwyczaj wymagano obecności dwóch świadków, niezbędnych do stwierdzenia ważności aktu i jego właściwego sporządzenia. Poświadczali oni też tożsamość stawających. Musieli być pełnoletni, piśmienni i znani osobiście notariuszowi. W ramach jednej miejscowości mogły to być często te same osoby, stąd w aktach danego sądu okręgowego lub większego miasta gubernialnego/powiatowego mogą powtarzać się ich nazwiska. Świadcami nierzadko bywali też inni notariusze. Współczesne pojęcie prawne świadka czynności notarialnej nie jest ich odpowiednikiem. (Bєpracova 2005: 18).

¹¹ Określenie dwojga imion, w aktach notarialnych zapisywano zwykle np. Stanisław, Witold Rochowicz [nazwisko] – ros. Станислав он же Витольд Рохович [фамилия]. Spotkać się można także z polonizmem dwóch imen, np. Марианна Паулина двух имен Францевна [фамилия] (opracowanie własne).

¹² Janów/Janowna – zapis imienia odojcowskiego od imienia Jan, Franc/Francelna (czasami Francowna) – analogicznie od imienia „Franciszek” (opracowanie własne).

Określenie przedmiotu umowy sprzedaży i praw własności:

j. rosyjski	j. polski
Продавщик заявляет, что как видно из II Отдела указателя, он состоит утвержденным по определению Ипотечного Отделения от 17 Апреля 1912 года владельцем, описанной в сей книге Варшавской недвижимости № 3079, а ту, затем Варшавскую недвижимость, расположенную на эмфитевтической земле ¹³ в таком состоянии, пространстве и границах, как находится на месте, как оною владеет и владеть имеет право со следующими всеми своими правами, вместе с планами, утвержденными Варшавским Губернским Правлением от 1911 года относительно подстройки фронтowego угла от ... и постройки нового дома от улицы ..., настоящим актом, он продает	Sprzedający oświadczył, że jak wynika z Działu II indeksu, jest on zatwierdzonym/prawowitym, zgodnie z decyzją Wydziału Hipotecznego z 17 kwietnia 1912 roku pełnoprawnym właścicielem, opisaną/wskazaną w niniejszej księdze warszawskiej nieruchomości Nr 3079 i tę zatem warszawską nieruchomość, położoną na gruncie zgodnie z prawem emfiteuzy , w takim stanie, wielkości i granicach, w jakich na miejscu się znajduje, jako tę, którą rozporządza/posiada i rozporządzać ma prawo z następującymi wszelkimi swoimi prawami, łącznie z planami, zatwierdzonymi przez Zarząd Guberni Warszawskiej w 1911 roku, dotyczącymi zabudowy rogu frontowego od ulicy ... i budowy nowego domu od ulicy ..., niniejszym aktem on, sprzedaje stawiającemu ... na całkowitą jego własność za dobrowolnie ustaloną cenę sprzedaży 45 500 rubli i zgadza się na przeniesienie prawa własności

¹³ Emfiteuza – wieczysta dzierżawa, prawo rzeczowe o szerokiej treści, do cudzej nieruchomości. Powstawała na podstawie umowy między właścicielem a emfiteutą, który, jako posiadacz, miał prawo do wszystkich skarg chroniących własność. Mógł zbywać emfiteuzę i przekazywać ją w spadku, był jednak zobowiązany powiadomić właściciela o sprzedaży rzeczy. Właściciel miał prawo pierwokupu, w innym razie do 2% od wartości sprzedaży jako tzw. laudenum. Obowiązkiem emfiteuty były m.in. niepogarszanie gruntu, płacenie podatków, rocznego czynszu w pieniądzu lub naturze. Emfiteuza gasła po odebraniu ziemi przez właściciela w przypadku niepłacenia przez trzy lata podatków lub czynszu albo niedopełnienia obowiązków, co do sprzedaży. (Копылов 2000: 82).

соявляющемуся в полную его собственность за добровольно установленную продажную цену 45 500 рублей и соглашается на перечисление права собственности продаваемой сей недвижимости в ипотечном указателе сей книги на имя покупателя [фамилия].	rzeczonyj sprzedawanej nieruchomości w indeksie hipotecznym onej/tej księgi, na nazwisko kupującego [nazwisko].
--	--

Prawa i obowiązki nabywcy:

j. rosyjski	j. polski
Покупщик ... заявил, что он приобретаемую недвижимость лично на месте осмотрел, об ее состоянии, пространстве и границах, доходах, расходах убедился, так известно ему ипотечное ее состояние, всем довольствуется и акт сей вполне одобряет и принимает. В юридическое владение прибираемую недвижимостью покупатель вступает немедленно с минуты подписания сего акта, в фактическое же владение акт вступит с первого Июня нового стиля сего 1913 года и сего последнего числа к нему принадлежат выручаемые с сей недвижимости доходы, равно	Kupujący ... oświadczył, że nabytą nieruchomość osobiście na miejscu obejrzał, co do jej stanu, powierzchni, granic, dochodów, rozchodów upewnił się, znany jest mu jej stan hipoteczny, że wszystkiego jest zadowolony i akt ów w całości akceptuje i przyjmuje. W prawne posiadanie nabytej nieruchomości kupujący wstępuje natychmiast, z chwilą podpisania tego aktu, a w faktyczne posiadanie wstąpi on od pierwszego czerwca według nowego stylu, niniejszego 1913 roku i od ostatniego dnia tego [miesiąca] jemu przynależą osiągane z rzeczonyj nieruchomości dochody, jak również obciążają go rozchody/wydatki, opłata składek, podatków i powinności.

обременяют его расходы, уплата податей ¹⁴ , сборов и и повинностей. Исходатайствование консенса ¹⁵ и уплата ляудений ¹⁶ по сему акту лежит на обязанности покупателя.	Uzyskanie konsensu/wnioskowanie o konsens i opłata laudemium , zgodnie z niniejszym aktem należy do obowiązków kupującego.
--	---

Postanowienia końcowe, opłaty:

j. rosyjski	j. polski
Акт сей читан явившимся в присутствии вышепоименованных свидетелей, а по одобрении ими такового и удостоверении, что они желают по доброй воле совершить сей акт и понимают его смысл и значение, подписан. Выписи сего акта следует выдать покупщику и продавцу. По сему акту взыскано: гербового сбора 230 рублей, актовой пошлыны 3 рубля, крепостных пошлын 1820	Акт ten odczytano stawającym w obecności przywołanych wyżej świadków, a po zatwierdzeniu przez nich tegoż i poświadczeniu, iż chcą oni z nieprzymuszonej woli dokonać niniejszego aktu i rozumieją jego sens i znaczenie, podpisany. Wypisy tego aktu należy wydać kupującemu i sprzedającemu. Z aktu tego pobrano opłat: stemplowej 230 rubli, notarialnej 3 ruble,

¹⁴ Propozycja tłumaczenia: danin, składek, brak ekwiwalentu. W Rosji do I połowy XIX wieku określano tym mianem różnego rodzaju bezpośrednie podatki pieniężne, pobierane w równiej wysokości niezależnie od dochodu czy majątku podatnika. W II poł. XIX w. składki/daniny zostały zamienione systemem podatkowym, obejmującym wszystkie warstwy społeczne w Cesarstwie Rosyjskim.

¹⁵ Konsens – pisemna zgoda, zezwolenie – zwłaszcza urzędowe – na coś. W przypadku nieruchomości miejskiej chodziło najprawdopodobniej o zezwolenie wydane przez Magistrat.

¹⁶ Laudemium – opłata przysługująca właścicielowi w wysokości 2% ceny przy sprzedaży gruntu przez emfiteutę (dzierżawcę gruntu na mocy prawa emfiteuty). Opłata ta pobierana była przez właściciela gruntu od emfiteuty, przy przechodzeniu prawa emfiteutycznego na osoby trzecie, zarówno na drodze sprzedaży jak i otrzymania w spadku.

рублей и сбора в пользу города 91 рубль ¹⁷ .	[podatku] od przejścia własności nieruchomości 1820 rubli i podatku na rzecz miasta 91 rubli.
---	---

Forma aktu notarialnego nie była zarezerwowana wyłącznie dla przedstawicieli wyższych warstw społecznych. Szczególnie na przełomie XIX i XX wieku regułą było zawieranie transakcji majątkowych u notariusza, pomimo iż stawającymi do aktu były zazwyczaj w takich przypadkach osoby niepiśmienne. W aktach tego rodzaju trudność sprawić może stosowany wówczas system miar i wag. W akcie z 1898 r., (gubernia płocka), dokonano sprzedaży połowy gospodarstwa rolnego o powierzchni 16 mórg i 150 prętów¹⁸ z zabudowaniami za kwotę 135 rubli¹⁹. Stawający wymieniają, co dokładnie stanowi przedmiot transakcji:

¹⁷ W aktach notarialnych, szczególnie sprzed 1885 r. możemy spotkać się z niejednolitym systemem pobierania opłat za czynności notarialne. Spotykamy ruble, ruble w srebrze, a czasami podawany jest ekwiwalent wartości danej transakcji w polskich złotych. Dzieje się tak dlatego, że do 1842 roku w mennicy warszawskiej bito złote i grosze z napisami polskimi i rosyjskimi, następnie ruble i kopiejki z podaną wartością w złotych i groszach, a od 1859 r. już bez tej wartości. Jednak złote i grosze znajdowały się nadal w obiegu i ludność nadal przeliczała wydatki rublowe na system polski: 1,5 rubla = 10 zł, $\frac{3}{4}$ rubla – 5 zł, 15 kopiejek = 1 zł. Po likwidacji Banku Polskiego w 1885 r. wydano oficjalny zakaz liczenia w złotych i groszach, których już nie było w obiegu, nie zmieniło to jednak zwyczaju przeliczania. Ruble papierowe miały siłę nabywczą 20-40% mniejszą od rubli w srebrze, którymi dokonywano regulacji zobowiązań wobec skarbu państwa. Na pierwszych stronach aktów notarialnych widnieje zazwyczaj pieczęć skarbową z godłem Cesarstwa Rosyjskiego z informacją o wysokości kwoty wniesionej za daną czynność notarialną w rublach w srebrze. W 1898 r. Rosja przeszła na monometalizm złoty, a ruble w srebrze wycofano z obiegu.

¹⁸ W 1849 r. na terenie zaboru rosyjskiego wprowadzono jako obowiązujący rosyjski system miar i wag. Morga = 300 prętów kw. (0,55976 ha); włoka = 30 morgów (16,7928 ha); miary długości: sążen rosyjski (2,1336 m), arszyn, fut (stopa), werszek, cal; miara wagi: pud = 40 funtów (16,48 kg); miary objętości: mendel = 15 sztuk, czyli $\frac{1}{4}$ kopy, ale mendelem określano także mały stos z pionowo ustawionych snopów zboża bezpośrednio po ich ręcznym skoszeniu. Przeciętny mendel składał się z kilkunastu snopów zboża - zazwyczaj około 15-18; wiertel stanowił $\frac{1}{4}$ różnych dawnych jednostek miar, najczęściej objętości, był różny w zależności od regionu, a kopa mieściła zazwyczaj dwa wiertle (Белоборов. Традиционная русская система мер длины).

¹⁹ Powyższe dobra sprzedano za kwotę 135 rubli, a ówczesna wartość rubla kształtowała się następująco: za 16-17 rubli miesięcznie pracował wykwalifikowany robotnik, za 5 kopiejek można było kupić bilet tramwajowy, za 4 ruble uzyskać akt notarialny sporządzany w Sądzie Pokoju, a za 1 rubla i 25 kopiejek opłacić podatek

j. rosyjski	j. polski
Ровную половину, то есть 8 моргов, 75 прентов земли, меншую половину дома до половины сеней, меншую половину хлебного сарая до половины тока, меншую на один локоть половину скотного сарая, всеми растущими на этой половине деревьями, забором возле продаваемой половины дома, шестью менделями ржи в соломе, одним вертелем овса, лубином посеянным за домом и откормленным теленком.	Równą połowę, czyli 8 mórg 75 prętów ziemi, niecałą [dosłownie mniejszą] połowę domu do połowy sieni, niecałą połowę spichlerza do połowy klepiska, niecałą połowę na jeden łokieć obory, wraz ze wszystkimi rosnącymi na tej połowie drzewami, ogrodzeniem wokół sprzedawanej połowy domu, sześcioma mendlami żyta w słomie, jednym wiertłem owsa, zasianym za domem łubinem i odkarmionym cielęciem.

W kolejnym akcie z 1887 warto zwrócić uwagę na zapis imienia i nazwiska jednej z osób stawających do aktu. Swój majątek w guberni łomżyńskiej zbywa właścicielka, posługująca się trzema nazwiskami – rodowym oraz noszonym po pierwszym i drugim mężu:

j. rosyjski	j. polski
Агнешка Матвеевна, урожденная [фамилия], по первому браку жена [Ф.И.О.], а по второму и настоящему жена [Ф.И.О.], действующая при личной ассистанции и по полномочию того же мужа своего [...].	Agnieszka Matwiejewna z [nazwisko]/z domu [nazwisko], primo voto [nazwisko pierwszego męża], secundo voto [nazwisko drugiego męża], działająca w osobistej asystencji męża swego [...].

Jak wspomniano wyżej, uczestnikami czynności notarialnej były nierzadko osoby niepiśmienne. W ich imieniu podpisy składali świadkowie lub dodatkowe osoby, wskazane i wymienione w akcie jako ich dysponenci, np. ros: *По неграмотности Антона*

od umowy przedmałżeńskiej (opracowanie własne, na podstawie: Laszuk 1998 i Szumski 2012).

Павловича [фамилия] и по его личной просьбе расписался [Ф.И.О.]. Oprócz zapisu nazwiska, w akcie odnotowywano czasami także wiek i zawód takiej osoby.

Jak wspomniano na początku artykułu, brak ogólnodostępnych słowników dwujęzycznych i terminologicznych, pomocnych w procesie przekładu dokumentów archiwalnych stanowi duże utrudnienie. Z pomocą w znalezieniu dobrego ekwiwalentu tłumaczeniowego lub w rozwianiu wątpliwości, związanych ze stylizacją przekładu, może służyć dziewiętnastowieczna beletrystyka. „Lalka” Bolesława Prusa, którą przytoczono w tytule, jest tego dobrym przykładem.

Powieść Prusa dostarcza odbiorcy szerokiej wiedzy realizonawczej. Opisy licznych scen, poświęconych prowadzonym przez Wokulskiego interesom, zawierają przydatną leksykę specjalistyczną. Odnajdziemy opisy rozpraw sądowych w Sądzie Pokoju (o kradzież lalki i o rzekome chulięństwo studentów – t. II, ss. 120-122), ciekawy poznawczo jest także wątek sprzedaży i licytacji kamienicy Łęckich, gdzie wzmiankuje się o księgach hipotecznych i zobowiązaniach wobec wierzycieli.

„Lalka” posiada wiele cech powieści realistycznej, czas akcji jest bardzo dokładnie określony – obejmuje lata 1878-79. Ścisły jest również opis miejsca akcji – Warszawy, w powieści występuje autentyczna topografia miasta i zgodny z rzeczywistością sposób życia jego mieszkańców.

W „Lalce” odnaleźć możemy użycie słowa *kantor*, jako określenia kancelarii/oficjalnej siedziby²⁰. Znajdujemy także potwierdzenie stosowania w życiu codziennym przelicznika obowiązującej waluty z rubli na złotych. Na przykład doktor Szuman płacił za lody w warszawskiej kawiarni popularną wówczas

²⁰ Zob. 1) Wokulski wybiegł z domu adwokata i wsiałszy w dorożkę kazał się wieźć w stronę ulicy Elekoralnej. [...] Wysiał przed niepozornym sklepikiem, nad którym wisiał czarny szyld z żółtawym napisem: „Kantor weksłu i loterii S. Szlangbauma (t. 1, s. 125); lub 2) Jestem pełnomocnikiem pana Łęckiego – przerwał Wokulski – i dziś, o szóstej, załatwię z wami rachunki w moim kantorze (t. 1, s. 205).

czterdziestówką (t. II, s. 218) – czyli monetą o nominale 20 kopiejek (dawniej 40 groszy).

Również wartość nabywczą rubla, wskazaną w powieści, możemy porównać i zweryfikować z rzeczywistymi kwotami, wymienionymi w przywołanych przez nas dokumentach archiwalnych. Przytoczmy kilka przykładów: 40 rubli kosztowała suknia Izabeli Łęckiej, a jej kolczyki z brylantami – 150 rubli (s.159, t. I); na pół miliona rubli szacowano majątek Wokulskiego (s. 45, t. II); za pracę kasjerki oferowana Stawskiej 75 rubli na miesiąc (s. 155, t. II); student przyznaje się do dochodów w wysokości 15 rubli miesięcznie za 3 godziny lekcji dziennie, a swoje wydatki określa na 9 rubli za jedzenie 3 ruble za pranie (s. 8, t. II); 90 000 rubli – to maksymalna kwota, osiągnięta na licytacji warszawskiej kamienicy Łęckich (s. 159, t. I), a skradziona lalka baronowej miała kosztować 15 rubli (s. 120, t. I), czyli równowartość miesięcznej pensji robotnika.

Odpowiadając na pytanie, postawione nieco przekornie w tytule artykułu, stwierdzić należy, że literatura piękna nie może zastąpić słownika specjalistycznego, z pewnością nie powinna nawet pretendować do tej funkcji. Bezsprzecznie może jednak wzbogacić naszą wiedzę realizoznawczą – nie mniej istotną w procesie przekładu dokumentów archiwalnych niż informacje słownikowe.

Bibliografia

- Laszuk, Anna. 1998. *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce: Informator*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
- Prus, Bolesław. 1975. *Lalka. T. I i II*. Warszawa: PIW.
- Stara ortografia rosyjska. Polska pomoc do projektów „Family search indexing”. <http://familysearch.lubgens.eu/index.php?action=artikel&cat=7&id=54&artlang=pl> (data dostępu 14 września 2016).
- Stawecki, Tomasz. 2002. Rejestry nieruchomości, księgi hipoteczne i księgi wieczyste od czasów najdawniejszych do XXI wieku. 2002. *Studia Iuridica* XL: ss. 167-208.

- Szumski, Jerzy. 2012. *Inwentarz zespołu akt. Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie 1581-1882, 1883-1915, 1920-1930*. Białystok: Archiwum Państwowe w Białymstoku.
- Wikipedia. Królestwo Polskie (kongresowe). [https://pl.wikipedia.org/wiki/Kr%C3%B3lestwo_Polskie_\(kongresowe\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Kr%C3%B3lestwo_Polskie_(kongresowe)) (data dostępu 14 września 2016).
- Андреева, Юлия. 2007. История становления российского нотариата. *Нотариус* № 6: ss. 19-21.
- Асватурова, Марина. 2014. История возникновения нотариата в России. *Нотариус* № 5: ss. 40-44.
- Афанасьева, Елена. 2014. Организация нотариата по Положению о нотариальной части 1866 г. *Нотариус* № 8: ss. 42-48.
- Белобров, Владимир. Традиционная русская система мер длины. Краткое описание. https://www.academia.edu/10191019/Традиционная_русская_система_мер_длины._Краткое_описание. (data dostępu 14 września 2016).
- Века, Александр. 2004. *История России с древнейших времен до наших дней*. Минск: Современный литератор.
- Вергасова, Раиса. 2005, *Нотариат в России*. Москва: Юрист.
- Камышанский, Владимир, Зелюка Павел, Иванов Сергей. 2011. Суперфиций и эмфитевзис в гражданском праве: история и современность. *Общество и право* № 3: ss. 105-109.
- Копылов, Александр. 2000. *Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве*. Москва: Статут.